

Burjanek, Aleš

Urbánní deprivace

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná. 1997, vol. 46, iss. G39, pp. [167]-183

ISBN 80-210-1705-8

ISSN 1211-6815

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111180>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ALEŠ BURJANEK*

URBÁNNÍ DEPRIVACE

Abstract: The aim of this contribution is to make readers familiar with one of the dangers to which development exposes cities in the Czech Republic, e.g. with the rise and existence of deprived areas. Patterns of socio-spatial structure of larger cities in the Czech Republic are, after few decades of a tendency toward homogenisation, beginning to return to more contrasting forms. Despite their slow pace, these changes bring danger to vulnerable sections of the population and their living environment. The author, using sources from abroad, offers a possible theoretical basis for the problem of deprived urban areas and shows the types of indicators used. He comments on several practical problems of the measurability of deprivation and associated possibilities and limits of its therapeutics.

Přiblížení tématu a jeho souvislostí

V kontextu města lze za deprivované považovat ty jeho části, kde nacházíme relativně horší podmínky z hlediska bydlení, vzdělání, zaměstnanosti a zdraví a kde převažuje chudoba v nejšířším slova smyslu. Doprovodným jevem bývá také zvýšená hladina kriminality [Gittus, 1976:209]. Takové lokality bývají jinak označovány jako problémové, degradované, nerozvojové, upadající, brlohové, sociálně odlehlé, etc. Problematika úpadku některých částí měst, spolu s městskou chudobou, deprivací a existencí etnických ghett si nejenže v zahraniční sociologické produkci udržuje stabilní místo, ale podle Hegedúse a Tosicze [1994:989] se „chudoba v posledních letech znovu stala jedním z nejfrekventovanějších témat výzkumu města a bydlení“. Praxe zemí vyspělé Evropy přitom opakovaně poukazuje na nebezpečí uzavírání sociálně slabých skupin městské populace do různě utvářených forem sociálního a prostorového apartheidu. V podmínkách České republiky otevírá pád starého režimu prostor sociálním kontrastům a proces sociální diferenciace se postupně začíná odrážet v diferenciaci prostorové. Vzorci sociálně

* Adresa autora: PhDr. Aleš Burjanek, Katedra sociální politiky a sociální práce FF MU, Arne Nováka 1, 66088 Brno, e-mail: ales@phil.muni.cz

ekologické struktury měst se po několika dekádách homogenizačních tendencí začínají, byť zvolna, „navracet“ k formám, připomínajícím některými rysy klasické modely chicagské školy a jejich následovníků. Vznik a existenci oblastí deprivace s kumulací výše uvedených negativ lze v této souvislosti považovat za jedno z rozvojových ohrožení měst v naší republice.

Existence deprivovaných (chudých, problémových) částí měst se – mimo specificky zaměřených konceptů – přirozeně odráží i v teoriích urbánní socio-prostorové struktury.

Při vědomí kontextuálních rozdílů mezi „středoevropským“ a „západním“ městem, lze z klasických teorií vzpomenout například na *tranzitní zónu* v Burgessově modelu koncentrických zón, kde „nalezneme 'slums'¹ ... s oblastmi chudoby, degradace a nemoci i s podsvětím zločinu a neřesti“ [Burgess, 1923:100]². Také v ryze současném modelu „metropole pozdního 20. století“ Michaela Whita nacházíme *zónu stagnace*, a to na místě původní Burgessovy tranzitní zóny [dle Schwab, 1992:283–284]. Dále lze upozornit na koncept „duálního města“ (dual city³), v jehož poněkud vypjatějších (a současně i poněkud zjednodušujících) interpretacích proti sobě stojí „město zoufalství a špíny proti městu naděje a nádhery“ [van Kempen, 1994:997], přičemž „obě může být odděleno pouze několika bloky či ulicemi“ [ibid.] (viz též [Fainstein, Gordon, Harloe 1992], přesněji viz [Castells, 1989:224–226]). Podobně v konceptu „rozděleného města“ (divided city), rozeznává Peter Marcuse m.j. kategorii *opuštěného města* (abandoned city), odpovídající „čtvrtím chudých, nezaměstnaných a exkludovaných“ [Marcuse, 1993:355–356]. Na nižší rovině obecnosti bychom snad mohli připomenout i Hamnettův termín *socio-tenurial polarisation*, jenž lze volně opsat jako „sociální polarizaci na základě vztahu k bytu“ [Savage, Warde 1993:87]. Hamnett má na mysli tendence, kdy lidé s omezenými materiálními prostředky jsou ve vzrůstající míře koncentrováni v obecních bytech, zatímco movitější domácnosti častěji rozšiřují řady vlastníků rodinných domů.

- 1 *Slumem* bývají obecně nazývány přelidněné, zpravidla staré, chátrající čtvrti, jež jsou domovem chudiny. Hodnotovou zátíženost tohoto pojmu výmluvně ilustroval například Herbert Gans [1962] nebo Jane Jacobs [1961]. Normy a hodnoty obyvatel slumu se v důsledku chudoby, nedostatku politické moci, i vzhledem k rasovým a etnickým tradicím v mnohém odlišují od dominantní kultury [Suttles, 1968]. Chátrající budovy samotné ovšem slum nekonstituují. Slum, jak upřesňují Parrillo, Stimson a Stimson [1989:486], je spojen s apatií, odcizením, nedostatkem komunitních vazeb, frustrací a nedostatkem šancí.
- 2 Později prováděné ekologické analýzy měst (zvláště v rozvojových zemích) ukázaly, že rozložení sociálních tříd často odpovídá Burgessovu modelu, ovšem v obráceném smyslu než v západních městech. Jinak řečeno, pozitivní vztah mezi výší příjmu a vzdáleností od centra zde mnohdy neplatí. Mark Abrahamson [1980] to nazývá *inverzí* Burgessova koncentrického modelu. John Kasarda [Frisbie, Kasarda, 1988:656], v komentáři ke vztahu socioekonomického statusu a jeho ekologické distribuce, mluví o evolučním schématu. Říká, že při akceleraci průmyslového vývoje dochází současně ke změně vzorců rozložení obyvatel. Domácnosti s vyššími příjmy se stěhují na okraj měst a nízkopříjmové skupiny k městskému jádru, což je podle Kasardy dnes patrné například z Mexika, Sao Paula, Káhiry nebo Tokia.
- 3 Samotný pojem zavedl Benjamin Disraeli kolem roku 1860.

Ač jsou tyto koncepty spíše krajním výrazem rozdílů v urbánní socioprostorové struktuře a zasluhují posuzovat s jistým odstupem, jsou pro nás inspirující reflexí nerovnoměrného vývoje města. Z dalších výpovědí o ekologické struktuře měst, například Francie, Německa, Holandska, Maďarska či Itálie, jsou totiž podobné kontrasty zřetelně patrné [Wacquant, 1993; Dangschat, 1994; Kempen, Weesep, 1994; Kovács, 1994; Ladányi, 1989; Ladányi, 1993; Mingione, Morlicchio, 1993].

Obraťme však pozornost k empirickým šetřením, zaměřeným na problém městské chudoby, které jsou pro nás určitým východiskem. Jejich tradice je silná zejména v Británii. Zprvu byla spojena s etapou tzv. sociálních výzkumů (*social surveys*). Britská (a též americká) literatura v kontextu (městsky orientovaných) sociálních výzkumů zpravidla vyzdvihuje trojici autorů Henryho Mayhewa, Charlese Bootha a Seebohna Rowntreeho (viz např. [Encyclopaedia, 1934:163; Pahl, Flynn, Buck, 1993:48; Savage, Warde 1993:18]). Mayhew získal technikou interview v okruhu londýnské chudiny množství empirického materiálu, na němž se pokoušel teoreticky porozumět příčinám chudoby. Své poznatky publikoval v sérii ambiciózních novinových článků v 50. letech minulého století. Charles Booth proslul jako autor sedmáctisvazkové práce *The Life and Labour of the People in London*, vydané v Londýně v letech 1902–1903⁴. Boothův krajan Seebohm Rowntree byl autorem studie města York, *Poverty: A Study of Town Life*, vydané v Londýně, roku 1901. Ovšem, počet autorů, angažovaných na poli „sociálních výzkumů“ byl úctyhodný: Eaton a Harrison napočítali ve své *Bibliography of Social Surveys* celkem 2775 titulů [Klofáč, Tlustý, 1959:25]. Vedle Británie praktikovali podobné výzkumy především ve Francii a Německu. Avšak byla to také Británie, kde se v začal v posledních desetiletích uplatňovat koncept deprivace.

Deprivace

Samotný pojem *deprivace*⁵ bývá obecně chápán jako stav vznikající dlouhodobým, nedostatečným uspokojením základních potřeb (srv. např. [Sovák, et al. 1984; Reber, 1985; Růžička, et al., 1992]). Helus mluví o „zážitcích strádání neukojením potřeby“ [1976:40]. V psychologickém smyslu vede deprivace k „poruchám vztahů jak ve vnitřním prostředí organismu, tak i k poruchám vztahů mezi organismem a jeho vnějším prostředím“ [Linhart, 1972:364]. Sociologicky postavená definice [Jary, 1991:157] hovoří o „nedostatku ekonomické a emocionální podpory, obecně přijímané jako základ z hlediska lidské existence“, přičemž jsou vyzdvihovány potřeby „péče, přístřeší a bezpečí“, jejichž naplňování vede k „plnějšímu a spokojenějšímu lidskému prožívání

4 Na Boothův výzkum, považovaný za jeden ze základních pilířů „social surveys“, později přímo navázala sedmisvazková studie, vydaná v London School of Economics, *New Survey of London Life and Labour* (1930–34) [Encyclopaedia, 1934:163–164].

5 Lat. *deprivatio* = zproštění, zbavení, stav bez něčeho, nedostatek něčeho.

a umožňuje širší rozvoj potenciálu jedince“ [ibid.]. V našem kontextu půjde o deprivaci relativní⁶, tedy uvažovanou ve vztahu k jiným lidem; k určité referenční skupině [Sen, 1991].

Za solidní konceptuální východisko⁷ pro posuzování deprivace lze považovat přístup Petera Townsenda. Autor zúročuje britskou zkušenost z výzkumů, realizovaných v průběhu 70. a 80. let a snaží se, prostřednictvím extenzivního pojetí, o koherentní uchopení problému. Pojem (relativní) deprivace Townsend definuje jako: stav zjevného a prokazatelného znevýhodnění ve vztahu ke komunitě nebo širší společnosti, k níž jedinec, rodina nebo skupina patří“ [Townsend, 1987:125].

Lidé mohou zažívat deprivaci z hlediska stravy, ošacení, bydlení a vybavení domácnosti, vzdělávacích, pracovních a sociálních podmínek, aktivit nebo vybavení, které je buď obvyklé anebo přinejmenším široce přijímané. Ocítají se tedy pod hranicí jistého standardu, dosahovaného většinou populace (viz například také [Robinson 1990:102]). Může se jednat jak o standard sociálně akceptovaný, tak institucionalizovaný. Mezi *objektivním* hlediskem a dosaženým *sociálním konsensem* nepanuje vždy shoda.

Termín deprivace, jak autor upřesňuje, má vystihovat situaci „spadající nepřijatelně nízko pod určitý minimální standard, i přesto, že širší sociální nerovnost je přijímána přinejmenším jako nevyhnutelná, ne-li jako žádoucí“ [ibid., s.126]. Zobrazíme-li s Townsendem nerovnost jako tyčící se kopec, potom lze deprivaci přirovnat k rokli, do které není dobré nechat lidi spadnout.

Townsend klade v první řadě důraz na rozlišení mezi *materiálním* a *sociálním* charakterem deprivace. První případ se týká materiálního zařízení, zboží, služeb, prostředků, i (širšího) fyzického prostředí lokality, zatímco druhý souvisí s rolemi, vztahy, funkcemi, zvyky, právy a odpovědností jedinců a skupin [ibid., s. 136]. Jinými slovy, lidé mohou postrádat některé druhy zboží nebo materiální zařízení a služby v bezprostředním okolí svého bydliště a na straně druhé mohou být vyloučeni ze sociálních situací, činností nebo vztahů, pro jiné občany běžných. Na jiném místě Townsend říká, že ‚sociální deprivace‘ představuje užitečný pojem pro zobecnění podmínek jedinců, kteří nevstupují nebo nemohou vstupovat do obvyklých forem rodinných a dalších sociálních vztahů [ibid., s. 128]. Je však obtížnější, jak sám autor poznamenává, tuto druhou stránku deprivace adekvátně měřit a důsledně od sebe obě stránky oddělovat.

Respektujeme-li Townsendovu dvojí povahu deprivace, uvažujme o subkategorických obou variant. Lidé mohou pociťovat deprivaci buď v *jediném ohledu* nebo v *mnohonásobné formě* (srovnej např. [Pacione, 1990:40]).

6 Souvislosti relativní deprivace rozpracoval Samuel Stouffer v klasické sociologické práci *The American Soldier* (1949, 1950). Analyzoval zde chování vojáků USA za II. světové války. [Babbie, 1986, 386-390].

7 Z odlišných přístupů zmínme příspěvek britské trojice Payne, Payne & Hyde [1996], kteří se pokusili ukázat výhodnost vzájemného propojení studia sociálních tříd a analýz deprivace. O užití konceptu deprivace na vzorku maďarské populace referuje také Ágnes Bokorová [Bokor, 1984].

Podstatné je také Townsendovo rozlišení mezi kategoriemi *objektivní* a *subjektivní* deprivace. Mezi příklady objektivní deprivace autor uvádí výzkumem mnohokrát ověřované vztahy mezi deprivací a zdravím. Z hlediska tzv. subjektivní deprivace zdaleka nejde o to, co o problému soudí profesionální obec, nýbrž jaký názor na deprivaci sdílí většina populace [ibid., s. 130]. V tomto smyslu lze deprivaci volněji chápat jako „neuspokojivé nebo nežádoucí podmínky, ať již materiální, emocionální, psychické nebo ty, které se týkají lidského jednání, odrážejí-li se ve *společenském konsensu*. Deprivace znamená nedostatek něčeho, co je obecně považováno za žádoucí“ [Brown and Magde, cit. dle Townsend, 1987:130].

Ke vztahu mezi deprivací a *chudobou* britský sociolog m. j. říká:

Lidé mohou zažívat jednu či více forem deprivace, aniž by nutně upadali do chudoby. I pokud disponují týmiž prostředky, mohou být deprivací stejně postiženi. Mají-li méně prostředků než jiní, potom pravděpodobně zakoušejí některé formy deprivace i když se drží nad hranicí chudoby. Avšak ... na jistém bodě sestupné škály příjmů míra deprivace nápadně vzrůstá a tento ‚práh‘ jasně ukazuje počátek objektivního stavu chudoby. Jedinci, zakoušející určité formy deprivace nemusí mít vždy nízký příjem. Avšak ti, kteří zažívají buď mnohonásobnou deprivaci nebo její jedinou, ale závažnou formu, mají častěji nízké příjmy a nedostatečné vedlejší zdroje živobytí [Townsend, s. 130–131].

Jinými slovy, koncept deprivace je zaměřen na úroveň (životních) podmínek nebo aktivit, koncept chudoby pak sleduje příjmy a další zdroje živobytí [ibid., s. 140]. Poznamenejme však, že interpretace vztahu obou pojmů je složitější: odlišnost pojetí jednotlivých autorů zpravidla vyplývá z nestejně šře vymezení pojmu chudoby. Plastičnost konceptualizace chudoby ukázal u nás například Večerník, a to v několika variantách: absolutní a relativní, přímé či nepřímé, a jejího jednoduchého nebo složitého pojetí [Večerník, 1991], (viz též [Možný, Mareš, 1994; Mareš, Rabušic, 1996]).

Indikátory deprivace

Ukazatele deprivace se pojí na výzkumnou tradici *social indicator movement* pocházející z USA. Jak píše britský autorský trojlístek Payne, Payne & Hyde [1996:4], toto „hnutí“ převážně vyvěralo z nespokojenosti s kvalitou vlády dostupných sociálních informací o nerovnostech ve společnosti. Pojetí ukazatelů deprivace se tím současně váže i k tradici sociální politiky. Zmíněná autorská trojice podává i aktuální přehled hlavních indexů deprivace, vycházejících z alternativních kombinací ukazatelů. Přehled platí pro současnou Británii, zemi, odkud se převážně inspirujeme a je vyjádřen následující tabulkou:

Přehled hlavních aktuálních indexů deprivace (Velká Británie)

Indikátor	DoE ⁸ (1983)	Townsend	Jarman ⁹	Carstairs ¹⁰	LWT ¹¹	DoE, ILC ¹² (1994)
<i>Cenzová data:</i>						
Míra celkové nezaměstnanosti	*	*	*		*	všechny územ. jednotky
Nezaměstnanost muže				*		
Předídněné domácnosti	*	*	*	*		všechny územ. jednotky
Nedostatečné vybavení domácnosti	*					všechny územ. jednotky
Domácnosti nevlastníci byt		*			*	
Domácnosti nevlastníci auto		*		*	*	všechny územ. jednotky
Spodní sociální třída			*	*	*	
Neúplné rodiny	*		*		*	
Domácnosti penzistů	*		*			
Nedostatečné vybavení pro děti						všechny územ. jednotky
Děti v nízkopříjm. domácnostech						všechny územ. jednotky
Stěhování v posledním roce			*			všechny územ. jednotky
Omezující dlouhodobé onemocnění					*	
Narození v „New Commonwealth“	*		*			
17-letí, kteří nenavštěvují školu						ward/district ¹³
<i>Ostatní data:</i>						
Standardizovaná míra úmrtnosti						district
Dlouhodobá nezaměstnanost						district
Příjemci sociálních dávek						district
Položky pojištění domácnosti						district
Nízké dosažené vzdělání						district
Opuštěné plochy						district

Převzato ze: Payne, Payne & Hyde [1996:6]

Každý z prezentovaných indexů má odlišné zaměření: *Townsendův index* a *LWT Breadline Britain Index* byly konstruovány k postižení chudoby, *Carstairs Index* měl pomoci vysvětlit rozdíly v úmrtnosti, *Jarmanovo Underprivileged Area Score* sledovalo faktory ovlivňující pracovní zátěž praktických lékařů a *Index of Local Conditions (ILC)* postihuje především bydlení a ekonomickou situaci jednotlivců a rodin [Payne, Payne & Hyde, 1996:6]. Aplikace těchto ukazatelů se neomezují pouze na městské prostředí.

Další seskupení ukazatelů, se kterými jsme měli možnost se seznámit v literatuře (například [Townsend, Simpson, Tibbs, 1985; Robson, 1988; Slattey, 1991; Willmott, 1994; Lee, 1994; Noble et al., 1994] se obdobně odlišují podle toho, na jakou stránku deprivace kladou jejich tvůrci větší důraz.

8 Department of Environment, London.

9 The Jarman Underprivileged Area Score.

10 Carstairs Index.

11 LWT Breadline Britain Index.

12 Index of Local Conditions.

13 Termínu ward odpovídá naše městská čtvrť, pojem district se velmi přibližně kryje s naším okresem.

Pozornost a inspiraci podněcuje Townsendův „ilustrativní index násobné deprivace“ [Townsend, 1987, 141–144]. Sestává z bohaté řady 77 indikátorů, strukturovaných do dvou hlavních skupin (podle materiálního nebo sociálního charakteru deprivace) a třinácti specifických typů (strava, odívání, bydlení, vybavení domácnosti, okolní prostředí, poloha, zaměstnání, práva v zaměstnání, rodinné aktivity, integrace komunity, formální participace v sociálních institucích, rekreace a vzdělání). Jak je zřejmé, valná část z oné početné sady ukazatelů je naplnitelná pouze na základě účelového empirického šetření v populaci.

Vytvořené baterie indikátorů¹⁴ přirozeně nemohou (což bývá zdůrazňováno) pokrýt všechny stránky sledovaného fenoménu. Společně s Townsendem však lze předpokládat, že „územní jednotky, které se z hlediska užitých indikátorů nejeví jako deprivované, nebudou ani reálně vykazovat vysokou míru deprivace“ [Townsend, 1987:132]. Za principiální míru dopadů mnohonásobné deprivace přitom britský autor považuje ukazatel úmrtnosti [ibid., s. 133].

Výběr ukazatelů a jejich koherence je nepochybně kruciólním, ale také choulostivějším místem konceptu. Večerník [1991:583] k tomu mimo jiné poznamenává: (1) situace je stále sledována zvenčí a je tak opominut problémem výběru (jedinec může dát přednost jídlu před dovolenou a knihám před chladničkou); (2) zvolené indikátory odrážejí spíše pozici badatele než zkoumané rodiny. Townsend kritizuje pragmatičnost, kterou bývá logika výběru ukazatelů poznamenána. Bohužel, také vždy nejsou k dispozici data, která by měla jednoznačně „normativní“ charakter a která bychom mohli jasně seřadit v kontinuu „pozitivní – negativní“, ve vztahu k měřenému konceptu. Výběr indikátorů přináší ještě jiná úskalí: jednak nebezpečí vzájemného překryvu a vedle toho je přinejmenším ve hře i nestejná doba, po kterou lidé deprivaci zažívají.

Indikátory jsou přímé i nepřímé, někdy měří podmínky, jindy naopak „oběti“ těchto podmínek. Z jiného pohledu lze hovořit o proměnných, sledujících *prevalenci* dimenzí deprivace (například nezaměstnanost, přelidněné byty), na druhé straně jsou užity proměnné, které identifikují *rizikové skupiny* populace (osamělí penzisté, neúplné rodiny etc.) Zařazení druhého typu proměnných do indexů je více problematické (riziko dvojího započítávání) [Payne, Payne & Hyde 1996:9].

Předchozí tabulka ukázala i na zdroje dat. Standardním pramenem bývá census, šetření deprivace ovšem zhusta využívají i dalších posibilit: daňových přiznání, šetření výše příjmů, informací o cenách nemovitostí, lokálních dat o nezaměstnanosti, dat o příjemcích sociálních dávek, informací z bytových úřadů etc.

Data za *malé územní jednotky* jsou potom tříděna a hodnocena z hlediska relativních rozdílů, resp. jsou podrobena dalším sofistikováním rozborům. Britská praxe ukazuje na větší vypovídací hodnotu analýz deprivace v *městském*

14 Metodologického vylepšení lze docílit vážením užitých indikátorů.

prostředí než při sledování deprivace rurální [Payne, Payne a Hyde, 1996:9]. Ve městě lze pracovat s menšími územními jednotkami, soustředujícími homogennější skupiny populace, než je tomu na venkově.

Urbánní deprivace

Analýzy *urbánní deprivace* pocházejí především z dílen britských autorů [srv. např. Gittus, 1976; Higgins, 1983; Slattery, 1985; Townsend, 1987; Robson, 1988; Pacione, 1990; Willmott, 1994; Lee, 1994; etc.]. Není tak náhodou, zejména britská industriální města, ve srovnání s většinou metropolí vyspělých zemí „starého kontinentu“, postihl relativně nejtěživější úpadek. Jak jsme řekli, v kontextu měst lze za deprivované oblasti považovat ty jejich části, kde nacházíme relativně horší podmínky z hlediska bydlení, vzdělání, zaměstnanosti a zdraví, kde převažuje chudoba a je také možno pozorovat zvýšenou hladinu kriminality [Gittus, 1976:209].

Pojem „urbánní deprivace“ po několik desetiletí slouží jako analytický termín, poskytující jedno z východisek městské politiky v Británii. V praxi to znamená, že jsou analyzována data za nejmenší prostorové jednotky měst s cílem lokalizovat území s nejméně „varujícími“ charakteristikami. Výsledný obraz analýzy potom může zakládat oprávnění pro praktické kroky sociální politiky. Ve vztahu k „neutrálně“ pojatým analýzám sociálně prostorové struktury měst (například typologiím založeným na faktorové analýze) jde o specifitější a problémově orientovaný přístup.

Výskyt deprivace bývá zpravidla úzce vázán k prostředí *vnitřního města*. Přestože termín „vnitřní město“ nemusí vždy nést negativní konotaci, chátřející části vnitřních měst, především pro své relativně nízké nájemné, často „nasávají“ specifickou populaci. Jestliže například Jary [1991], definuje vnitřní město jako „část městského osídlení s vysokou hladinou sociálních problémů a chudoby“, u řady dalších autorů najdeme charakteristiku velmi podobnou (srv. též [Higgins, 1983; Slattery, 1985; Robson, 1988; Pacione, 1990]). Z toho je patrné, že pojmy „vnitřní město“ a „urbánní deprivace“ mohou mířit v daném kontextu ke stejnému problému: v prvním případě jej determinují prostorově, ve druhém jako stav sociálního a fyzického prostředí určité městské části¹⁵. Výraz *inner city problems* tak slouží jako odlišná nálepka pro to, co bývá jinak označováno jako *urban deprivation*.

Původní a zřejmě dominantní vazba mezi deprivací a vnitřními částmi měst je však nezřídka doplňována odlišnými vzorci: např. jedna z komparativních studií evropských měst z 80. let ukázala, že sociálně slabá populace (*vulnerable, disadvantaged and victimized population*) obývá jak vnitřní města (v Londýně, Manchesteru, Rotterdamu a Vídni), tak i předměstské části (v Göteborgu, Kolíně, Paříži nebo Štrasburku) [Knox, 1989:38]¹⁶.

15 Široký ohlas zaznamenala v nedávné době publikace černého chicagského sociologa W. J. Wilsona *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy* [1989], věnovaná tomuto problému v USA.

16 Z. Uherek referuje o tom, jak se podařilo u nás v Kladně vytvořit slum z kdysi nejexkluzivnějších vil bývalých majitelů a ředitelů místních průmyslových závodů, prakticky ve

Ještě několik poznámek k ukazatelům. Řekli jsme, že analýzy jsou postaveny na informacích za malé územní jednotky města (*enumeration districts, post code sectors*, v našich podmínkách např. *urbanistické obvody*, někdy *katastry*) a jejich následném hodnocení z hlediska relativních rozdílů.

Rozsah využitelných indikátorů je stále diskutován (viz např. [Knox, 1989]). Jak by teoreticky, či spíše ideálně, mohl vypadat, to u nás naznačuje například publikace Tomáše Kosteleckého „Regionální diferenciacie sociálních problémů v České republice [1994], zpracovaná na úrovni okresů. V naší situaci však narážíme na několikero omezení: (1) rozsah ukazatelů dostupných na úrovni malých městských jednotek, jichž bývají řádově stovky, je nepoměrně chudší než na úrovni okresů; (2) přístup k primárním datům je legislativně limitován; (3) data nepocházející z cenzu potřebujeme většinou vztáhnout k počtům bydlících obyvatel v malých městských územích, abychom získali relativní, srovnatelné ukazatele. Pokud se údaje pořizené z jiných pramenů časově neshodují s momentem sčítání lidu, vyvstává problém. „Dopočítat se“ ke stavům bydlících obyvatel několik let po sčítání lidu je stěžejí proveditelné a změny lidnatosti, způsobené stavebními změnami, popřípadě přirozeným pohybem či migrací, mohou podstatně zkreslovat situaci.

Mimoto je na celé věci důležitý i další fakt. Celkový údaj získaný za územní jednotku je jen částí pravdy, mnohdy kontrastující s odlišnostmi *individuálních* situací bydlících jednotlivců. Směšováním obou skutečností dohromady, bychom podlehlí klamu (tzv. *ecological fallacy*).

Vedle kvantitativních přístupů, ať již máme na mysli popisovanou „indikátorovou“ techniku, či klasický „survey“, jsou pro postižení deprivace využitelné i některé „měkké“, kvalitativní techniky: například fotografie nebo videozáznam. Užití fotografie jako sociální diagnózy má v kontextu výzkumu měst svou historii [Stange, 1989; Matějů, Linhart, 1989] a jeví se jako jeden z přirozených nástrojů tam, kde jazyk statistiky již ztrácí vypovídací schopnost. Obrazový materiál daleko lépe navozuje představu konkrétního prostředí nežli „suchá čísla“ a přispívá ke zvýšení vnímavosti čtenáře pro rysy pozorované lokality.

Klasický pokus o zmapování urbánní deprivace v Británii pochází z roku 1975 a je dílem Sally Holtermannové [Slattery, 1985:281]. Holtermannová pracovala s daty z cenzu 1971 a jako územní jednotku užíla sčítací obvod (*enumeration district*). Z cenzových dat vytvořila 18 indikátorů deprivace, ve kterých sledovala kvalitu bydlení, vztah k bytu, zaměstnanost, rozsah majetku a další sociálně ekonomické charakteristiky. Z nich poté vybrala tři indikátory *násobné deprivace* (nezaměstnanost muže; přelidnění bytu; nedostatečné vybavení domácnosti). Rozložení vybraných indikátorů zpracovala do kartogramů. Výzkum, v němž autorka zahrнула veškerá britská města, ukázal převažující podíl násobné deprivace v největších průmyslových metropolích

středu města, odkud se potom obyvatelé často dobrovolně stěhovali na místní sídliště [Uherek, 1995:131].

(Glasgow, Londýn, Birmingham, Edinburgh, Manchester, Dundee, Liverpool). Uvedená města zahrnovala 64 % ze všech sčítacích obvodů, kde byla násobná deprivace zjištěna.

Nutno poznamenat, že Sally Holtermannová se dívala na výsledky své práce se značnou skepsí, což dokládá její často citovaný výrok: „většina deprivovaných nežije v deprivovaných oblastech a převaha těch, kteří tam žijí, deprivováni nejsou“ [cit. dle Robson, 1988:41]. Městské oblasti s koncentrací chudoby, jak dodává později Američan Katz [1993:21], totiž nejsou nějakými monolitickými ostrůvky zoufalství a degradace. I zde najdeme rozmanitá seskupení obyvatel. Při užívání „nálepek“ (typu *deprived area*, etc.) je proto namísto značná opatrnost, abychom nevytvářeli zavádějící stereotyp. Obecněji to vystihl Townsend, poznamenáváje, že pokud při vymezování oblastí deprivace nezahrneme téměř polovinu Británie, zůstane více chudých obyvatel vně vymezených ploch než uvnitř.

Komentář průvodních znaků deprivace britských měst, podaný Brianem Robsonem, [1988:17–38] nám zde může posloužit jako určité shrnutí negativ, pojednaných v předchozích partiích textu. Robson podtrhuje především:

(1) *Úbytek populace*, který může sloužit jako jeden z prvních indikátorů problémů lokality. Úbytek je přirozeně selektivní, první jdou mladší, kvalifikovanější a dynamičtější jedinci.

(2) *Sociální polarizaci*, kdy se odlivem lépe situovaných vrstev zvyšuje podíl chudoby ve vnitřním městě. Ti, kdo zůstali uvnitř, disponují nízkými příjmy, zčásti kompenzovanými sociálními dávkami. Polarizace se odráží i v ukazatelích *nemocnosti a úmrtnosti*.¹⁷ Jinou příčinou sociální polarizace je příliv *zahraničních imigrantů*, jimž vnitřní města tradičně slouží jako první útočiště. Proti těmto polarizačním tendencím směřuje *gentrifikace*¹⁸, jejíž vliv však doposud nestačí převládající pohyb kompenzovat.

(3) *Krizi místní ekonomiky*, ústící v *nezaměstnanost*. Krize je typická především pro tradiční průmyslové oblasti (doly, železárny, loděnice, textilní a strojírenský průmysl) postižené restrukturalizací. Ztráty pracovních míst vznikají jak omezováním výroby (dílcím propouštěním), tak uzavíráním celých provozů, a nakonec i přesouváním výroby mimo město.

(4) *Pokles cen nemovitostí*. Změny cen nemovitostí velmi dobře reflektují úroveň stávajících i budoucích zájmů v oblasti¹⁹.

17 Robsonův komentář je typicky britský: „bylo by přeháněním hovořit o uniformně chudé, na státu závislé populaci vnitřních měst, nicméně je pravda, že vývoj k tomu do značné míry směřuje“ [Robson, 1988:24].

18 Gentrifikace znamená příliv majetných obyvatel do středních částí měst, spojený se zakupováním a renovacemi starších, zanedbaných budov. Termín byl zřejmě ražen Ruth Glasovou [Savage, Warde, 1993:80] a stal se součástí širší debaty v 70. letech. Ke kladům gentrifikace patří zlepšování kvality bytového fondu, a to i v situaci, kdy město nemá dostatek vlastních prostředků. Město se zvyšují příjmy z daní, zlepšuje se obytné prostředí, změn doznává i styl života. Věc má ovšem i druhou stránku: renovace budov ve svém důsledku vede často k vytlačování původních obyvatel zvýšeným nájemným. Gentrifikace tak porušuje stabilitu komunit.

19 Přestože se trh s byty v ČR teprve otevírá, můžeme sledovat něco podobného. Ceny

(5) *Environmentální degradaci*. Odliv investic ponechává velké plochy měst osiřelé. Ponejvíce zůstávají v držení místní správy, řidčeji v soukromých rukou. Podstatným faktorem ve hře je politika bank, odmítajících investovat projekty v „nezajímavých lokalitách“. Někdy to bývá označováno jako *redlining*, tedy vyznačování „nežádoucích“ ploch na mapě. Bytový fond vnitřního města je ztělesněním úpadku a zanedbanosti. Ruku v ruce s fyzickým chátráním kráčí vandalismus a graffiti, množí se plochy poseté odpadky. Robson se m.j. zmiňuje o kontrastu mezi britskými a evropskými městy. Evropská města, i přesto, že mohou trpět stejnými problémy, zvládají udržet fyzické prostředí na lepší úrovni [ibid., s. 37].

(6) *Kriminalitu a nepokoje*.

Jak ukázal Slattery [1985:281], v Británii v sedmdesátých letech tvořili obyvatelé vnitřních měst 7% populace. Statistická analýza současně mezi nimi zjistila: 14% nekvalifikovaných dělníků; 20% domácností v bytové krizi; 33% imigrantů; a dále vzhledem k celonárodnímu průměru: 2x vyšší míru nezaměstnanosti; 10x větší podíl osob, žijících pod hranicí chudoby; 4x vyšší stupeň přelidnění bytů; více než 2x vyšší podíl neúplných rodin.

Řekli jsme, že pro „postižené“ lokality je patrné překrývání většího počtu negativních charakteristik. Co na sebe taková lokální koncentrace deprivace nabaluje? Podle Robsona především: (1) podstatně horší kvalitu výuky v místních školách (o níž jsme již hovořili); (2) menší ochotu zaměstnavatelů přijímat obyvatele z postižených lokalit do zaměstnání; (3) nižší kvalitu obchodů a služeb v lokalitě; (4) neochotu pojišťoven ručit za majetek proti poškození a vandalismu; (5) nezájem bank poskytovat půjčky na investiční záměry; (6) nižší toleranci policie, plynoucí z častějšího očekávání kriminálního chování; (7) méně příležitostí uplatnit se v neformální ekonomice [Robson, 1988:41]. Velmi podstatné je ovšem hledisko rozlohy území zachváceného degradací: většina z uvedených faktorů vstupuje do hry až od jeho určité velikosti.

Obyvatelé deprivovaných lokalit nemusí žít příliš daleko od bohatých právníků, renomovaných lékařů, vědců, členů parlamentu, a businessmanů. Z hlediska kvality života, jak s nadsázkou poznamenává Robson [1988:5], jakoby žili na jiné planetě.

Terapie deprivovaných lokalit

Otázka může stát takto: jak odpovídat na lokální kumulaci sociálních problémů? Má jí odpovídat i kumulace pomoci? V jakých formách a v jaké míře? Ale také – nejde spíše o úkol běžné sociální politiky, t.j. pomoci handicapovaným, ať jsou kdekoli? Manifestní chudoba v tržních ekonomikách vždy existovala, má tedy smysl se zabývat rozdílnou koncentrací lidí, žijících v substandardních podmínkách ve větších městech?

(družstevních) bytů jsou nejvyšší v Praze, Brně, Zlíně, Karlových Varech a Hradci Králové. Naproti tomu v Ostravě jsou platby za přepsání užívacího práva k družstevnímu bytu víceméně symbolické ve srovnání s tím, co se platí jinde [Malota, 1994].

Rozhlédneme-li se mimo vlastní obor, určitá obecná východiska je možné najít například v *Evropské chartě územního plánování*. Specifické cíle „Charty“ se dotýkají i potřeby vyvážené struktury městských území a podpory území upadajících [Evropská, 1990]. V České republice má být hlavním cílem v této oblasti, podle *Zásad regionální politiky v ČR*, tvorba předpokladů pro rovnocenné pracovní a životní podmínky všech občanů ČR. „Zásady“ z tohoto hlediska rozeznávají, vedle makroprostorové a regionální úrovně, také úroveň lokální, t.j. města a obce, kde počítají s tvorbou programů hospodářského a sociálního rozvoje [Zásady, 1990].

V této souvislosti nám, východoevropanům, Jens Dangschat radí „přijmout (novou) koncentraci chudoby a pracovat v postižených městských lokalitách na jejím zmírnění, byť bez možnosti změnit ekonomické procesy, vyúsťující v tuto novou exkluzi“ (cit. dle [Hegedüs, J., Tosicz, 1994:993]). Podle názoru Robsonova [1988:43] přitom lze hovořit o administrativních a ekonomických výhodách koncentrace pomoci přímo v těchto lokalitách, tedy o větší efektivitě využití např. vzdělávacích, zdravotnických a sociálních služeb.

Uvažujeme-li o možných formách, resp. míře pomoci, potom lze najít určité poučení z vývoje britské městské politiky která byla v posledních desetiletích postavena před nutnost reagovat na vysokou koncentraci chudoby ve starších industriálních metropolích.

Tzv. *oblastní přístup (area approach)* dominoval v Británii mezi léty 1966–1977. (Někdy se také hovoří o *spatial targetting* neboli *prostorovém zaměření*.) Jeho proponenti spojovali příčiny deprivace s lokalitou a kladli důraz na sociální hlediska. Vymezeným oblastem (regionům, městům či jejich částem)²⁰ byla poskytována masivní podpora, formou finančních a materiálních prostředků nebo služeb. K nejznámějším zastřešujícím programům patřily *Městský program (Urban Programme)* a především *Programy rozvoje komunit (Community Development Projects)*, série lokálně pojatých experimentů, pokoušejících se nalézat nové způsoby uspokojování potřeb obyvatel deprivovaných lokalit. Jejich financování se opíralo o systém grantů²¹ [Pacione, 1990:59].

Koncem 70. let začal převládat názor, označující oblastní přístup jako „ekologický klam“, respektive „prostorový fetišismus“. Změna pojetí se opírala m.j. o Holtermannovu vyslovený poznatek, jehož jsme si všimli dříve: mnozí obyvatelé těchto lokalit žijí na velmi slušné úrovni a podpůrné akce jim mohou přinášet nezasloužený benefit, zatímco deprivování jedinci bydlí-

20 Joan Higgins vzpomíná na přechod od Galbraithova konceptu *ostrůvků chudoby (insular poverty)* přes *kapsy chudoby (pockets of poverty)* k *černým bodům (black spots)*, etc. Podle názoru některých autorů se tím příliš nezměnila povaha problému, ale spíše jeho sociální konstrukce. [Higgins et al, 1983:9].

21 Například jmenovaný *Urban Programme* obsahoval cca 5 tisíc grantových projektů, zahrnujících, jak ukazuje výčet Higgins [1983:71], následujících typy: dětská hřiště a dětské domovy; školky; hřiště pro mládež; organizaci mládežnických aktivit; infrastrukturu pro staré osoby; zdravotnické kurzy; rodinné, občanské a bytové poradny; fungování center komunitních pracovníků; přístřešky pro bezdomovce; programy zaměřené na vzdělání, jazykovou a pracovní přípravu; střediska zdraví; etc.

cí vně uvažovaných oblastí se ocitají bez pomoci [Higgins et al, 1983:180–181]. Kroky, zaměřené pouze na vybrané lokality tak ztrácejí účinnost. Vedle toho, z příčin způsobujících mnohonásobnou deprivaci, začala být vyzdvihoována především nezaměstnanost. Důraz se proto přesunul spíše ke *strukturním* faktorům (například k ekonomickému zaostávání nebo nepřiměřenosti systému sociálního zabezpečení), spjatým s obecnějšími sociálně-ekonomickými principy fungování kapitalistického systému. Slattery [1991:281] to nazývá „tržním přístupem“. Mezi novými nástroji, které tento konceptuální obrat přinesl, se objevily zejména tzv. *Podnikové zóny (Enterprise zones)*, jež měly vytvořit co nejvolnější klima pro podnikání a nárůst nových pracovních míst, dále *Městské partnerství (Urban partnership)*, cílené na zapojení soukromého sektoru do regenerace vnitřních měst a lokální zaměstnanosti, a také *Městské rozvojové korporace (Urban Development Corporations)*, jež měly operacemi s pozemky a budováním infrastruktury taktéž přivábit soukromý sektor. [Higgins et al, 1983; Robson, 1988; Pacione, 1990]. Joan Higgins ovšem upozorňuje na možnost prosté záměny „jedné ortodoxie za druhou“ [1983:194]. Nespornou úlohu sehrála i změna celkového politického kursu země, nástupem konzervativní vlády.

Co je podstatné, dnešní obraz urbánní politiky britské vlády představuje mixturu programů, v nichž se objevuje jak „územní“ tak i „strukturní“ přístup. Varietu programů pomoci, které jsou v současné době „ve hře“ přehledně ukazují například Church a Hall [1991].

Současná britská městská politika, jak je patrné z Robsonova [1988:100] komentáře, klade důraz na naplnění pěti základních cílů, týkajících se: (1) Nabídky pracovních míst v postižených oblastech a posílení schopnosti obyvatel se o tato místa ucházet; (2) Navrácení opuštěných budov a ploch do užívání; (3) Získání investic ze soukromého sektoru; (4) Posílení kvality bydlení; (5) Podpory svépomoci a zlepšení sociálních vztahů uvnitř komunit.

Brian Robson také nabízí své vlastní shrnutí obecných principů politiky k „vnitřním městům“, kde podtrhuje následující momenty:

- Sociální dimenzi nelze chápat jako něco „navíc“, co lze uplatnit jen pokud to ekonomické podmínky dovolí;
- Stanovování priorit a jejich realizace musí vycházet co nejvíce z lokální participace;
- Optimální je rozhodování na co nejnižší úrovni;
- Je nutno je brát ohled na rozmanitost a lokální specifika jednotlivých oblastí;
- Zdroje musí směřovat k lidem, kteří jsou v největší nouzi;
- Při poskytování více způsobů pomoci může celkovou účinnost zajistit jen dobrá koordinace [Robson 1988:184–185].

V zájmu rozšíření úhlu pohledu poukažme na odlišnou zkušenost Francie. Patricke Le Gales nás ve stati „*Those French Inner Cities?*“ [1991] seznamuje s výsledky komparace britských a francouzských měst. Ve Francii „inner city

syndromu“ jako takový neexistuje, respektive, je omezen na nevelký počet průmyslových měst. Krize je patrná především „v předměstích velkých měst, kolem Lyonu, v Marseille, v severovýchodních předměstích Paříže, v Mantes-la-Jolie, v Elbeuf blízko Rouenu, a v malých městech která pomalu, ale jistě chátrají ... jsou příliš malá, aby upoutala vládní pozornost“ [ibid., s. 205]. Vláda však investovala velké finanční částky do řady metropolí se zastaralou průmyslovou výrobou.²² Autor připomíná ještě jeden zajímavý fakt. Při renovaci Paříže a dalších regionálních metropolí koncem 19. století se prosadily obavy z nadměrné koncentrace dělnictva v centrech měst. „Revoluce 1798, 1830 a 1848 demonstrovaly potenciální politické důsledky takové koncentrace“ [ibid., s. 207]. Ve snaze zabránit ghettotizaci měst, byly výroba i dělnictvo vykázány za hranice městských center. (Viz též [Silver, 1993:347]). Městská centra měla „náležet veřejnosti“ a předměstí se proto logicky začala odlišovat. Jak říká Le Gales, „jestliže ... dělnické obyvatelstvo, nemocnost, chatrné bydlení, továrny a výroba byly vykázány ven z městských center, pak to vše rapidně narůstalo v předměstí“ [ibid., s. 208]. V 60. letech našeho století, kdy britská města zachvátil úpadek, prožívaly francouzské metropole silný růst. Odlišná situace Francie vyplývá podle Le Gales také z dlouhodobé a prozíravé regionální dekoncentrační a decentralizační politiky.

Zcela jiný typ řešení osudů deprivovaných lokalit je radikální rozhodnutí o fyzické demolici. Krok, učiněný zdánlivě „ve prospěch“ obyvatel, ovšem nemusí odpovídat jejich vlastnímu vidění potřeb lokality. Víme, že fyzicky degradující čtvrti nemusejí nutně podléhat rozkladu sociálnímu. Čtivě o tomto problému v kontextu amerických měst psala Jane Jacobs [1961]. Nedlouho poté u nás Jiří Musil ukázal, jak se nuzné bytové poměry mohou snoubit se spokojeností s bydlením, respektive s neochotou ke stěhování [Musil, 1966:171]. Ilustrací konfliktu plánovačů prosazujících demolici na straně jedné a lokální komunity snažící se o její zachování na straně druhé, je například osud Gansových [1962] „městských vesničanů“²³, či ryze současný spor o osud pařížské čtvrti Belleville²⁴, jak jej ukazuje Martínek [1994]. Zku-

22 Le Gales v té souvislosti hovoří o patnácti *Poles de Conversion*, tedy o jakési strategii podpory městských oblastí postižených industriální krizí. Vedle toho existovaly *Contrats de Plan*, které rozdělovaly státní prostředky městům, úspěšným v mezinárodní konkurenci. Programy *Banlieue 1989 a Développement Social des Quartiers* podporovaly obnovu sociálního a fyzického prostředí ve vybraných městských částech.

23 Bostonský West End, chudobná čtvrt vnitřního města, kde žilo mnoho Italů i jiných národností, byl v 50. letech prohlášen plánovači za slum a určen k demolici. Měl ustoupit komplexu exkluzivních bytů. V té době se rodila práce H. Gansse „Urban Villagers“ [1962], která ukazovala lokalitu ve zcela jiném světle. Gansova studie zpochybňovala představy, podle kterých bylo potřeba čtvrt zbourat a nahradit něčím jiným a jejíž obyvatelé mohou jen získat, budou-li přestěhováni jinam. Podle Gansse zde lidé rozdílných kultur sdíleli mnohé společné hodnoty, vyhovovalo jim nízké nájemné, levné živobytí a blízkost centra města. Většina se navzájem znala a uvnitř etnických skupin převládala pocit solidarity [Gans, 1962:15]. Publikace se však neobjevila dostatečně brzy, aby pomohla zachránit West End před destrukcí.

24 Belleville je stará čtvrt severovýchodní Paříže. Díky své historii, specifické atmosféře,

šenost také říká, že pouhý hromadný přesun „problematické“ (je-li tomu tak) populace do lepšího obytného prostředí není řešením. Nejspíše jen vnikne nový slum. Dokladem toho jsou u nás například chánovské paneláky, zralé po deseti letech existence na generální opravu nebo na poslední službu pyrotechnika.

LITERATURA

- ABRAHAMSON, M.: *Urban Sociology*. 2nd. ed. Englewood Cliff., N. J. Prentice-Hall, 1980.
- BABBIE, E.: *Practice of Social Research*. Belmont, Wadsworth Pub. Co., 1986.
- BOKOR, A.: Deprivation: Dimensions and Indices. In: Andorka, R., Kolosi, T. (eds.): *Stratification and Inequalities*. Institut for Social Sciences, Budapest, 1984, s. 105-136.
- BURGESS, E., W.: Growth of the City. 1923. In: Bogue, D., J. (ed.) *The Basic Writings of Ernest W. Burgess*. University of Chicago, 1974.
- CASTELLS, M.: *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and The Urban-Regional Process*. Basil Blackwell, 1989.
- DANGSCHAT, J.: Concentration of Poverty in Landscapes of "Boomtown" of Hamburg: The Creation of a New Urban Underclass? *Urban Studies*, Vol. 31, No 7, 1994, p. 1133-1147.
- Encyclopaedia of Social Sciences*. Vol. 14. The Macmillan & Co. N.Y. 1934.
- Evropská charta územního plánování. (Příloha bulletinu *Územní plánování a urbanismus*, č. 1/1991).
- FAINSTEIN, S., GORDON, I., HARLOE, M. (eds.): *Divided Cities. New York and London in the Contemporary World*. Blackwell Publishers, 1992.
- FRISBIE, P., KASARDA, J.: Spatial Processes. In: Smelser, N. (ed): *Handbook of Sociology*. Sage Publ., 1988.
- GALES LE, P.: Those French Inner Cities? Comparative Comments on the Urban Crisis in Britain and France. In: Keith, M., Rogers, A. (eds.): *Hollow Promises? Rhetoric and Reality in the Inner City*. Mansel, 1991, s. 202-218.
- GANS, H.: *The Urban Villagers*. The Free Press of Glencoe, 1962.
- GITTUS, E.: Deprived Areas and Social Planning. In: Herbert, D.T., Johnson, R. J. (eds.): *Social Areas in Cities: Spatial Perspectives on Problems and Policies*. J. Wiley & sons, 1976.
- HEGEDŰS, J., TOSICZ, I.: The Poor, the Rich and the Transformation of Urban Space: Editors' Introduction to the Special Issue. *Urban Studies*, Vol. 31, 1994, No 7, 989-993.
- HELUS, J.: *Psychologické problémy socializace osobnosti*. Praha, 1976
- HIGGINS, J. et al.: *Government and Urban Poverty*. Basil Blackwell, Oxford, 1983..
- CHURCH, A., P., HALL, J., M.: Local Initiatives for Regeneration. In: Keith, M., Rogers, A. (eds.): *Hollow Promises? Rhetoric and Reality in the Inner City*. Mansel, 1991.
- JACOBS, J.: *The Life and Death of Great American Cities*. Random House, N.Y., 1961.
- JARY, D., JARY, J.: *Collins Dictionary of Sociology*. Harper Collins Publ. 1991.

svému geniu loci, by mohla pravděpodobně sloužit jako příklad antighetta. „Po celá desetiletí sem v nových vlnách proudily zástupy z Polska, Ruska, Arménie, Řecka, Turecka, Španělska, Itálie, Jugoslávie, později se k nim připojili uprchlíci z Asie, Afriky a Latinské Ameriky“ [Martínek, 1994:8]. Ovšem, město již od konce padesátých let vysílá proti špatně udržovaným domům v Belleville své buldozery, aby je nahradily mnohopodlažní paneláky. Současně narůstá iniciativa obyvatel, kteří se snaží postupující zkázu své čtvrti zadržet. Rozsáhlá studie iniciovaná místním spolkem potvrdila, že „obyvatelé mají ke svému prostředí vztah, cítí se zde v bezpečí a pochvalují si vztahy s ostatními jazykovými skupinami...“ [ibid., str. 9].

- KATZ, M.: The Urban "Underclass" as a Metaphor of Social Transformation. In: Katz, M. (ed.): *The "Underclass" Debate: Views from History*. Princeton University Press, 1993.
- KEMPEN, VAN, E.: The Dual City and the Poor: Social Polarisation, Social Segregation and the Life Changes. *Urban Studies*, Vol. 31, No. 7, 1994, 995-1015.
- KEMPEN, VAN R., WEESEP VAN J.: Gentrification and the Urban Poor: Urban Restructuring and Housing Policy in Utrecht. *Urban Studies*, Vol. 31, No. 7, 1994, 1043-1056.
- KLOFAČ, J., TLUSTÝ, V.: *Současná empirická sociologie*. Orbis, Praha, 1959.
- KNOX, L. P.: The Vulnerable, the Disadvantaged and the Victimised: Who They Are and Where They Live. In: Herbert, D., Smith, D. (eds): *Social Problems and The City: New Perspectives*. Oxford University Press, 1989.
- KOSTELECKÝ, T.: *Regionální diferenciace sociálních problémů v České republice*. Sociologický ústav AV ČR (Pracovní texty) Praha, 1994.
- KOVÁCS, Z.: A City at the Crossroads: Social and Economic Transformation in Budapest. *Urban studies*, Vol. 31, No. 7, 1994, s. 1081-1096.
- LADÁNYI, J.: Changing Patterns of Residential Segregation in Budapest. *International Journal of Urban and Regional Research*. 1989, Volume 13, s. 555-572.
- LADÁNYI, J.: Patterns of Residential Segregation and the Gypsy Minority in Budapest. *International Journal of Urban and Regional Research*. 1993 No 1, Volume 17, s. 30-41.
- LEE, P.: Housing and Spatial Deprivation: Relocating the Underclass and the New Urban Poor. *Urban Studies*, Vol. 31, No. 7, 1994, s. 1191-1209.
- LINHART, J.: *Proces a struktura lidského učení*. Academia, Praha, 1972.
- MALOTA, R.: Bez peněz na Zlínsko nelez. *Nedělní lidové noviny*. 3. 12. 1994, s. 7.
- MARCUSE, P.: What is so New in About Divided Cities? *International Journal of Urban and Regional Research*. 1993 No 3, s. 355-365.
- MAREŠ, P., RABUŠIC, L.: K měření subjektivní chudoby v české společnosti. *Sociologický časopis*, 32, 1996, č. 3, str. 297-315.
- MARTÍNEK, L.: Belleville: oáza neklidu. *Architekt* roč. XL, listopad 1994, s. 8-9.
- MATĚJŮ, M., LINHART, J.: Fotografie a sociologie. Uplatnění fotografie v sociologickém výzkumu. *Sociologický časopis*, 25, 1989, č. 2, s. 187-199.
- MINGIONE, E., MORLICCHIO, E.: New Forms of Urban Poverty in Italy: Risk Path Models in the North and South. *International Journal of Urban and Regional Research*. 1993, No. 3, Volume 17, s. 413-427.
- MOŽNÝ, I., MAREŠ, P.: *Institucionalizace chudoby v Čechách*. Přehledová studie, Pracovní sešity Školy sociálních studií, MU Brno, 1994.
- MUSIL, J.: Změny městských systémů v postkomunistických společnostech střední Evropy. *Sociologický časopis*, 28, 1992, č. 4, s. 451-462.
- MUSIL, J., PAZDEROVÁ, M.: *Sociologické problémy asanačních čtvrtí*. VÚVA, Praha, 1966.
- NOBLE, M. et al.: *Changing Patterns of Income and Wealth in Oxford and Oldham*. Department of Applied Social Studies and Social Research, Oxford, Barnett House, 1994.
- PACIONE, M.: *Urban Problems: An Applied Urban Analysis*. Routledge, London, N.Y. 1990.
- PAHL, R., FLYNN, R., BUCK, N.: *Structures and Processes of Urban Life*. Longman Group Limited, 1983.
- PARRILLO, V., Stimson, J., Stimson, A.: *Contemporary Social Problems*. Macmillan Publ. Comp., 1989.
- PAYNE, G., PAYNE, J., HYDE, M.: Refuse of All Classes? Social Indicators and Social Deprivation. *Sociological Research Online*. 1996, Vol. 1, No. 1.
- REBER, A.: *Dictionary of Psychology*. Penguin Books, 1985.
- ROBINSON, G. M.: *Conflict and Change in the Countryside*. Belhaven Press, London, 1990.
- ROBSON, B.: *Those Inner Cities. Reconciling the Economic and Social Aims of Urban Policy*. Clarendon Press, Oxford, 1988.
- RŮŽIČKA, J. (ed): *Psychoterapie*. (Sborník přednášek) Psychoterapeutická fakulta, Triton, 1992.

- SAVAGE, M., WARDE, A.: *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*. The Macmillan Press Ltd, 1993.
- SEN, A.: *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford etc. ILO, 1991.
- SCHWAB, W. A.: *The Sociology of Cities*. Prentice Hall. 1992.
- SILVER H.: National conceptions of the new urban poverty: social structural change in Britain, France and United States. *International Journal of Urban and Regional Research*, 1993 No 3, Vol. 17, s. 336-354.
- SLATTERY, M.: Urban Sociology. In: Haralambos, M.: *Sociology: New Directions. Themes and Perspectives in Sociology*. Causeway Press Ltd., 1985. Reprinted 1991.
- SOVÁK, M. et al: *Defektologický slovník*. SPN, Praha, 1984.
- SPICKER, P.: *Poverty and Social Security: Concepts and Principles*. Routledge, 1993.
- STANGE, M.: Jacob Riis and Urban Visual Culture: The Lantern Slide Exhibition as Entertainment and Ideology. *Journal of Urban History*. 1989, 15, 3, May, 274-303.
- SUTTLES, G. *The Social Order of The Slum*. Chicago, 1968.
- TOWNSEND, P.: Deprivation. *Journal of Social Policy*, 1987, 16, No. 2, s. 125-146.
- TOWNSEND, P., SIMPSON, D., Tibbs, N.: Inequalities in Health in the City of Bristol: A Preliminary Review of Statistical Evidence. *International Journal of Health Services*, 1985, 15, 4, s. 637-663.
- UHĚREK, Z.: Otevřené otázky výzkumu čtvrtí v Praze. In: *Problematika města: Praha a její nové čtvrtě*. Cahiers du CEFRES, Praha, 1995, s. 125-132.
- VEČERNÍK, J.: Úvod do studia chudoby v Československu. *Sociologický časopis*, 27, 1991, č. 5. s. 577-602.
- WACQUANT, L.: Urban Outcast: Stigma and Division in the Black American Ghetto and the French Urban Periphery. *International Journal of Urban and Regional Research*. 1993, No. 3, Volume 17, s. 366-383.
- WILLMOTT, P.: Rozhovor v rozhlasové relaci *People and Politics* na stanici BBC, dne 26. 11. 1994.
- WILSON, J. W.: *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy*. The University of Chicago, 1987.
- Zásady regionální politiky v České republice*. Podklad pro schůzi vlády ČR, Ministerstvo pro hospodářskou politiku a rozvoj ČR, 1990.

